

POLITEOVA PLAVA BILJEŽNICA (1879–1880)

O nacrtu neodržanog predavanja na Sveučilištu u Padovi

HEDA FESTINI

*(Filozofski fakultet,
Zadar)*UDK 16 Politeo, J.
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 25. VIII. 1994.

Juraj Politeo je, kako kaže, djelomice objavio svoja predavanja koja je održao na Sveučilištu u Padovi, a cjelokupnih devet izdano je 1919. postumno.¹ Da je imao namjeru sva svoja predavanja objaviti kao jednu cjelinu, potvrdu nalazimo u njegovu spisu iz zaostavštine, koji smo zbog plavih korica nazvali *Plava bilježnica*, a o njoj će ovdje upravo biti riječi.

Njegova je namjera bila da bolje sredi svoje zabilješke koje su se odnosile na predavanja, jer je želio napisati i predgovor, a osim toga objavljena predavanja držao je tek knjižicom.²

U pregledu sadržaja i po jednom naslovu u *Plavoj bilježnici* razabiremo da se tu radilo o pripremi za deseto, zadnje predavanje u ciklusu, koje iz poznatih razloga nikada nije održao.³ Da je to predavanje trebalo biti zaključno, uočljivo je iz samog naslova: »Deseto predavanje ili ono koje na svaki način zovem – Zaključci«, no ima još dokaza koji tome idu u prilog.⁴ Zanimljivo je i naznačujuće da je ta priprema bila vrlo često rezultat Politeovih predavanja na

¹ »Introduzione«, G. Politeo, *Scritti filosofici*, N. Zanichelli (ed.) Bologna, 1919, str. VIII.

² J. Politeo, *Plava bilježnica*, rukopis, str. 7, 20, 40, 92; 57.

³ Ib., str. iz sadržaja i str. 23.; cfr. H. Festini, *Život i djelo Splitsanina Jurja Politea*, Institut za filozofiju Sveuč. u Zagrebu (izd.), Liber, Zagreb, 1977, str. 26–30.

⁴ Cfr. str. 1; u »Sadržaju« nalazimo naslov »Rasprava o metodi koje se treba pridržavati u ovom predavanju zaključivanja«. U samom je tekstu naslov »Rezultati prethodnih istraživanja i zaključivanja«; sažetak, dodatak i zaključci onoga što se reklo prije, str. 100, no određenije kaže da se ipak radi više o zaključivanju nego o sažetku; str. 104.

venecijanskom liceju (ib., str. 3, 17, 67), što ostaje kao izazov da se neki trag o tome još negdje nađe, npr. u bilješkama samih učenika.

U navedenoj bilježnici Politeo iznosi natuknice o ovim temama: osjeti i osjećaji (ib., str. 23), borba osjećaja i njihova razlika prema dokaznom postupku; inteligencija, tri stadija svijesti; moralna formula (ib., str. 23–24).

Govoreći o metodi koje se treba pridržavati u tom predavanju zaključivanja Politeo ističe da se zapravo radi o iznošenju rezultata prethodnih istraživanja i zaključaka, što namjerava postići ponovnim čitanjem prethodnih predavanja (ib., str. 100) te tako ujednačiti gledišta ovog zadnjeg i ranijih predavanja (ib., str. 104). Pri tome je ustanovio ova tri glavna svoja uporišta:

»1) Činjenica svijesti. Kako se s te točke gledišta može izvesti procese uma... itd.,

2) Podsvjesni pojmovi. Dati oblikovanje pojmova i kako bi zatim oni trebali dospjeti do razine podrijetla otkrivanja zakona prirode,

3) Treba vidjeti do koje točke se može dati razloge za ta otkrića«. ⁵

Ukoliko se predlaže da se otkrića smatraju jedinstvenima, Politeo ističe da onda prije svega treba razmotriti otkrića u fizici i astronomiji, zatim dovesti do potpunog uočenja znanstvenog tehnicizma davanjem analitičkih razloga, tj. do uočenja da tehnicizam nije uspješno doveo do jednog općeg pravila otkrića. Iz toga treba izuzeti pjesništvo i, dakako, društvene znanosti (ib., str. 101). Naime, ni tu, kao ni u moralnim procesima ne može se upotrebljavati mehanički pristup (ib., str. 102).

No, unatoč svojim oštrim kritikama *naturalizma* (ib., str. 5, 37) Politeo se za nj zalagao. Tako on kaže da mi zapravo u sebi otkrivamo prirodu i da ju je opasno zaboraviti, a samo nas promatranje uči odnosu prema njoj (ib., str. 14). To nas upozorava na bliskost naturalizma koji je on zastupao suvremenom naturalizmu na koji se oslanja kognitivna psihologija. ⁶ Ali, pri tome treba dodati da je njegov naturalizam prvenstveno *etički naturalizam*. ⁷ A to znači da je njegovo zaključno predavanje išlo ne samo u smjeru *pročišćene varijante utilitarizma*, koji je najizrazitije zastupao kasnije u svojoj *Smedoj bilježnici*, ⁸ nego i prema svojevrsnom etičkom naturalizmu što je išao u susret suvremenim neoaristotelovskim etikama (Crick, Hampshire, MacIntyre).

⁵ Str. 100.

⁶ Cfr. N. Mišević, »Uvod«, *Filozofija psihologije*, N. Mišević, S. Prijić (izd.), Hrv. Kulturni dom, Rijeka, 1993, str. 7–8.

⁷ Cfr. str. 37, gdje kaže da na naturalizam ima utjecaj moral. Zato, po njemu, pod naturalizmom treba podrazumijevati opće procese, a to su odnosi u koje se stavlja naš »psihički organizam« prema velikom moralnom načelu – činiti i ne činiti drugima što bismo ili ne bismo sebi činili; cfr. str. 7 i 8.

⁸ To je pokazano u referatu na godišnjem simpoziju HFD-a 1993, koji je u tisku.

Već u našem navođenju triju Politeovih uporišta uočljiv je njegov naturalistički pristup mentalnim procesima u smislu, kako se to danas kaže, dostupnosti jednih mentalnih stanja drugima.⁹

U odnosu na svoje prvo uporište Politeo kaže da ono iziskuje obradu triju stadija svijesti.¹⁰ Tu se zapravo radi, kako on misli, o sljedećim trima stadijima svijesti: a) nespvesno stanje, b) podspvesno stanje i c) stanje svijesti,¹¹ čemu je posvetio devet stranica svojih bilješki (ib., str. 39–47). No, on pri tome kaže da mu nije bila namjera bavljenje stanjima koja se odnose na san, somnambulizam i ekstazu (ib., str. 6, 7), ali pri tome dodaje one navode koji idu u prilog naše tvrdnje, kako se tu radi o naturalističkom stajalištu baš u tom suvremenom smislu. Naime, Politeo tvrdi da to stanje nije stalno nespvesno, jer može postati i spvesnim. Zatim, što se tiče termina 'podspvesno' možemo reći da ga je vjerojatno susreo u Ribota, budući da ga je vrlo često inače citirao u svim svojim spisima. Podspvesna su stanja po mišljenju Politea »prijevrno spvesna« ili podspvesna.¹² Kao primjere posebno ističe znanstvena i umjetnička nadahnuća te činjenice društvenog života, što je po njegovu mišljenju razlog da valja ispitati što se odnosi na podspvesnu i nespvesnu misao (ib., str. 42). Pri tome naglašava da je bila velika greška Spencera i pozitivista što su smatrali pogodnom metodu za spvesne procese, ali i za podspvesne procese. Treće, savršeno spvesno stanje, odnosi se na znanstvene misli i moralne procese. No, svi ti procesi koji pripadaju spvesnim duhovnim procesima proizlaze iz otkrića koja su poduzimala nespvesne i pod spvesne putove, a način na koji si o njima dajemo računa nije onaj kako se oni odvijaju (ib., str. 39). To znači da čovjek može misliti, umovati, a da si o onome što radi ne daje računa. U tom redu psihičkih procesa mogući su razni stupnjevi (ib., str. 7), tako da je Politeo i na tom trećem stupnju potvrdio da kategorije i pojmovi pripadaju nespvesnom procesu duha (ib., str. 43) pa se zato mogu i vratiti u nespvesno. On se ipak trudio da napravi razliku između intuitivne i refleksivne misli o čemu je govorio odmah na početku nacrta predavanja, a pod istoimenim naslovom (ib., str. 3–15). Kao primjer intuitivne misli naveo je umjetničko nadahnuće o kojem si nijedan umjetnik ne može na analitički način dati računa. No, ni učenjak nije u stanju uočiti put koji ga je doveo do rezultata (ib., str. 3). Naime, misli su nastajale u apstraktnim oblicima, što su metafizičari smatrali samim oblicima bitka (ib., str. 93) – no danas nitko ne vjeruje u metafizičke formule (ib., str. 5). To znači da su se tzv. metafizičke istine, kao i

⁹ To je jedna od mogućnosti naturalističkog pristupa, cfr. Mišćević, »Uvod«, *Filozofija psihologije*, op. cit., str. 11.

¹⁰ Cfr. *Plava bilježnica*, str. 5, dolje.

¹¹ Ib., str. 39. O nespvesnim procesima znalo se od Leibniza (neosjetne percepcije), Wolffa i Kanta, ali o njima se u pravom smislu može govoriti tek od Schellinga.

¹² Estetski i moralni osjećaji pripadaju podspvesnim stanjima, cfr. str. 46.

temeljna načela logike, isprva koristile samo praktično, a da uopće nisu bile očite ljudskom duhu, a da su se tek kasnije stala svjesno upotrebljavati načela logike (ib., str. 4). No *intelektualne navike povezuju se unutrašnjim osjetima* (ib., str. 65) i *naše je znanje relativno* unatoč tome što naše misli prevode u zakone (ib., str. 95), što inteligencija razabire uzroke, razloge, pretpostavke i posljedice (ib., str. 25), što je analogija moćno sredstvo indukcije (ib., str. 96, 97) i što se refleksivna misao, kao što je matematička misao u kojoj se svaka formula može točno razložiti na svoje elemente, analitički proces čini savšenim jednačenjem sa sintetičkom formulom.¹³ Zato je, po Politeu, sasvim shvatljivo da oblici dokaznog mišljenja kojim se dokazuje i ovjerava nisu istovremeno zakoni misli kojima se razumijeva (ib., str. 93). A njima se nikada ni neće doseći zašto je neka stvar napravljena, odnosno nikada se neće doseći »*Najviše Načelo*« (ib., str. 25). Osim toga, inteligencija vidi i otkriva, ali nikada ne daje poticaja (ib., str. 26), pa smo radije pokrenuti od onoga što volimo (ib., str. 33). Iako je isticao tu višu stepenicu, ipak nije bio za jednosmjerno procesiranje, jer čovjek se može opet vratiti nagonском stanju, premda je usvojio i primjenjuje dokazni postupak.¹⁴ Zato on u svojem drugom uporištu spominje podsvjesne pojmove ili, kako kaže, prirodu (ib., str. 43).

Na taj način Politeo je i na tom trećem stupnju potvrdio svoj naturalistički stav – jedna su mentalna stanja dostupna drugima – a još ga je pobliže označio rekavši da se radi o jednom *općem procesu naturalizma*, koji kao svoj usporedni kamen vlastite valjanosti ima veliko staro načelo »činiti ili ne činiti drugima kao sebi...« (ib., str. 7). Zapravo se tu radi o utjecaju moralnih instanci preko društvenih, moralnih i političkih ustanova koje proizlaze iz morala (ib., str. 8). Na takav se način ispravlja nenormalno stanje u kojem se ne zna što se čini. Dakako da bez pojedinčeve volje toga ne bi ni bilo (ib., str. 8), što ponovno potvrđuje naturalističko stanovište koje poriče objektivni duh ili neki kolektivni subjekt.¹⁵

Politeo je gotovo u svim svojim predavanjima, a naročito u prvome, poklonio najviše pozornosti *unutrašnjim osjetima*. To čini i u nacrtu za svoje deseto predavanje, te osim u posebnoj poglavlju (ib., str. 33–38) o njima govori na još nekoliko mjesta (ib., str. 53), što je uočljivo u najavi samog sadržaja.¹⁶ On čak izrijekom kaže da zapravo radi na *teoriji o unutrašnjim osjetima*.¹⁷ Govoreći o podrijetlu naziva 'unutrašnji osjet' Politeo napominje da ga je dobio po analogiji s vanjskim osjetima (ib., str. 18). Međutim, tu se ne radi o nekakvom oku kojim se vidi, ne radi se ni o kakvoj sposobnosti viđenja (ib., str. 68). Ljudski um,

¹³ Cfr. str. 3.

¹⁴ Cfr. str. 31.

¹⁵ Cfr. N. Miščević, »Uvod«, *Filozofija psihologije*, op. cit., str. 13–16.

¹⁶ Cfr. str. 1.

¹⁷ Cfr. str. 68.

inteligencija, mogu unutrašnje osjete preoblikovati, ali oni se s nama rađaju i žive u *moralnoj okolini* u kojoj živi čovjek (ib., str. 53). Zapravo se u unutrašnjim osjetima *procesuirala materija* (ib., str. 68); neki od tih osjeta nestali su, drugi su i dalje ostali. A bez toga se sam čovjekov razvoj ne bi mogao razumjeti (ib., str. 17). Bez unutrašnjih osjeta zapravo se neke pojave uopće ne mogu objasniti, a to je najbolji dokaz njihova postojanja, npr. načelo nasljedstva i oponašanje ne mogu se objasniti bez unutrašnjih osjeta (ib., str. 53).

Ali, unutrašnji osjeti nisu *urođene ideje* (ib., str. 68), a nisu ni *ideje uopće*. Da su ti osjeti ideje, bilo bi dovoljno naučiti ih ili analizirati, kao što se analiziraju ideje o toplini, elektricitetu itd. Stoga on kao prvi dokaz postojanja unutrašnjih osjeta navodi ideje, odnosno pojmove na koje se nastoji svesti ono što se dokazuje i u čemu se ne uspijeva (ib., str. 54). Drugi dokaz nalazi u opisima *sjećanja*, kakovo je npr. Platonovo učenje. Naime, pamćenje nije sposobnost, nego su to *posebna pamćenja* (npr. pamćenje brojeva ili pamćenje stihova itd.) koja u pojedinaca proistječu baš iz nečeg posebnoga, iz unutrašnjeg osjeta (ib., str. 54). Zato se on pita kako bi se neka slika učvrstila u pamćenju bez unutrašnjih osjeta. Dvije su zadivljujuće činjenice ljudske povijesti obilježile unutrašnje osjete – *nastanak jezika* i *sposobnost zamišljanja* (imaginacije).¹⁸ Pjesništvo i zamišljanje bitka, o čemu je u nekoliko navrata govorio u svojim predavanjima, potvrda su njegova poimanja unutrašnjih osjeta (ib., str. 56). Tako se ni *mašta* ne može objasniti drugačije nego pomoću unutrašnjih osjeta (ib., str. 17).

Po Politeovu sudu unutrašnje osjete možemo zvati kako hoćemo, bitno je da se potvrde kada se za njih nešto nađe kao potvrda. Tako ih možemo zvati – *dispozicije* (ib., str. 55). Ukoliko su te dispozicije materijalne, onda se one moraju udvostručiti s *obzirom na broj nervnih središta* (ib., str. 53). Jedan ljudski organ može imati dispoziciju i zato postoji *dispozicija da se na stanoviti način reagira* (ib., str. 65). Sam duh vremena u svojem pojedinačnom i posebnom razvoju sastojao bi se od nekih modusa naših dispozicija, odnosno od unutrašnjih osjeta, izazvanih od strane činjenica iz prethodnih razdoblja.¹⁹

Dakle, unutrašnji su osjeti isto što i dispozicije, pa i posebne dispozicije; duh vremena koji je povijesna tvorevina također je skup dispozicija. Politeo je ostao nejasan s obzirom na objektivno postojanje takvih sposobnosti.

Dosada izgleda da su naši unutrašnji osjeti matrice naših nesvjesnih i podsvjesnih djelovanja, sjećanja, mašte, oponašanja, nasljeđivanja i općenito – dispozicija, koje su arsenal svih naših težnji, nagona i tendencija, ali i naših *osjećaja*. Naime, Politeo kaže da ni sami osjećaji nisu drugo do unutrašnji osjeti i pri tome

¹⁸ Stranica neoznačena brojem prije str. 54.

¹⁹ Stranica koja se nalazi iza str. 53.

za ilustraciju navodi glazbu ističući da u zaključku mora govoriti o tome *kako se unutrašnji osjeti mijenjaju u osjećaje* (ib., str. 56). U svezi s tim on predviđa i posebni odlomak s naslovom »Specifikacija osjećaja«. Pri tome navodi tri skupine osjećaja: 1) čežnju za posjedom, 2) divljenje i oduševljenje – estetički osjećaj i 3) moralni osjećaji.

Inteligencija je povezana i s osjećajima, ali su prave matrice svega izvorni načini osjećanja i koncipiranja; izvornost je potpuno jedno s ljudskim značajem.²⁰ Politeo tvrdi da su *osjećaji najvažnija i najposebnija činjenica naše prirode*.²¹ Prije svega, osjećaji su *zadovoljstvo i bol* (ib., str. 17). Oni nisu strani ljudskoj duši jednako kao prijetnja i prezir (ib., str. 18). U osjetilna zadovoljstva uvrštava *čežnju za posjedom*, što nastaje iz našeg *divljenja* »velikim energijama čovjekova života, svim velikim energijama prirode...«.²² *Egoizam* je osjećaj uz koji ostaju vezani često i najplemenitiji i najviši ljudi, ali si ipak neki ljudi nastoje dati razloge vlastitih egoizama (ib., str. 59).

Estetički i moralni smisao omogućuju razlikovanje osjećaja, a zdravlje moralnosti svjedočenje je cjelovitosti osjećaja (ib., str. 18). Mi imamo *altruističke osjećaje*, a među njima je *pravednost* koja je najbolji sud o moralnim osjećajima (ib., str. 59). S jedne strane zapravo *moralnost i proistječe iz osjećaja pravednosti*, a s druge strane *iz religioznog osjećaja* – iz pravednosti kao prirodnih, materijalnih sila *velike ljudske nade i ljubavi*, te *iz religioznog osjećaja bez kojeg se moralnost i ne može održati* (ib., str. 58, 10). U samoj pravednosti nalazi se ravnoteža sviju osjećaja koja potiče ljudsko djelovanje u smislu znamenite klasične moralne formule koju, kao što vidjesmo, Politeo često spominje – raditi drugima ono što se želi da bude učinjeno nama samima (ib., str. 60). Iako moralni osjećaji pripadaju podsvjesnim stanjima ljudske prirode (ib., str. 46), u *višim i u najvišim osjećajima* (ib., str. 66–67, 56) *stoji prava ljudska veličina*, kada se uspostavlja *solidarnost nagona i inteligencije* (ib., str. 67). Osjećaji *dostojanstva, slobode i osjećaji za obitelj* sačinjavaju veliki supstrat ljudskih djelovanja (ib., str. 18). Zato treba imati u vidu: što smo stariji, to smo nezadovoljniji težnjama naših primarnih osjećaja (npr. vezanih uz seksualni nagon, ib., str. 61), a što je individualnost razvijenija, osjećaji se šire (ib., str. 33).

Očigledno da je Politeo u unutrašnje osjete uvrstio razno stupnjevanje osjeta, od nagona do najviših osjećaja, čije je zajedničko obilježje upravo pri-

²⁰ Stranica neoznačena brojem iza str. 23.

²¹ Str. 60; cfr. Hampshire, koji je također govorio o tome da je čovjek u tom smislu »izraz prirode«, u *Morality and Conflict*, prema Giovanni Giorgini, »Crick, Hampshire and MacIntyre or does an English speaking Neo-Aristotelianism exist?«, *Praxis International*, vol. 3, No. 3, October 1989, str. 256.

²² Str. 57.

padnost ljudskoj prirodi. Velika je razlika u gledištima između Politea i nešto mlađeg, ali u svijetu poznatijeg *Brentana*. On je za razliku od Politea zastupao *analogiju između osjećaja i suđenja*, jer ispravnost osjećaja odgovara ispravnosti, odnosno istinitosti suda, pa je zato uska veza između ispravnosti osjećaja i dobrote, odnosno neispravnosti osjećaja i zla, što je analogno istinitosti, ili neistinitosti suda.²³ Po Brentanu iskustvo unutrašnje ispravnosti osjećaja analogno je iskustvu očiglednosti, što nam pribavlja »ono što je bitno za apodiktički vrijednosni sud« (ib., str. 74–75). A to je, dakako, vrlo dalek stav od Politeova, premda u oba nalazimo isticanje značenja *izbora*, no o tome nešto detaljnije malo kasnije. Možda bismo mogli naći veću sličnost Politea s *Meinongom*, koji je i opet iza Politea, tj. 1894. dokazivao da postoji *logika osjećaja*, koja se može precizno formulirati, što omogućuje *odgovarajući postupak s vrijednostima*.²⁴ No, Meinong je drugačije shvaćao tu logiku od Politea, koji smatra da osjećaji imaju svoju vlastitu logiku, ali on ne vjeruje u precizno formuliranje osjećaja (*Plava bilježnica*, str. 44).

Politeo je mislio da njegova predavanja o moralu moraju sadržavati tri dijela i pri tome iznosi, nažalost vrlo nečitko, sedam pitanja. Po njemu, zapravo *sve postaje pitanje moralnosti* (ib., str. 99) te spominjući *moralne znanosti* (ib., str. 98) kaže da za njih važi kao i za sve pojave – naime nije ih moguće ni zamisliti izvan područja osjeta (ib., str. 18). I kao što je zdravlje tijela velikim dijelom svjedočanstvo cjelovitosti osjeta, tako je i moralno zdravlje svjedočanstvo cjelovitosti osjećaja koji se međusobno razlikuju pomoću moralnog smisla (ib., str. 18). Iako su moralni osjećaji u suprotnosti s estetičkim osjećajem (ib., str. 103), često se međusobno zamjenjuju, tj. *divljenje i oduševljenje kao estetički osjećaj i altruistički, moralni osjećaj* (ib., str. 57). Osim toga, *drugačiji je i kriterij za moral od kriterija za inteligenciju* (ib., str. 103). Isto tako je djelatnost moralnih elemenata nešto sasvim drugo od statistike (ib., str. 102).

Dakle, radi se o vrlo složenoj problematici koja iziskuje poseban pristup. Mnijenja o »moralnim stvarima«, kaže Politeo, mijenjaju se od razdoblja do razdoblja, a da se ne zapadne u proturječnost, čak ne dolazi ni do prekida. Ono što održava neprekidnost jest *moralni ideal*. On je spontana činjenica i ostaje prilično postojan. Zapravo je *ideal ona težnja koja čovjeka razdvaja od životinje*. Životinja nema ideal, osim ako se njezin ideal ne sastoji u zadovoljenju njezinih životinjskih potreba, dok čovjekova idealnost to ni na koji način ne može razumjeti. Dakako da se taj ideal ne može objasniti drugačije nego kroz proces inteligencije (ib., str. 23). Iz moralnog ideala rađaju se *moralni običaji*, ali oni su sad u padu, sad u usponu, jer je *volja* ta koja se kao *individualna i društvena*

²³ Cfr. Roderick M. Chisholm, *Brentano and Meinong Studies*, Humanities Press, Atlantic Highlands, N. Y. 1982, str. 69.

²⁴ Meinong, *Psychologisch-ethische Untersuchungen zu Werthetheorie*, 1894, cfr. R. Chisholm, op. cit., 83.

činjenica poboljšava ili kvari u običajima (ib., str. 19). Zato se moralne činjenice trebaju stalno promatrati, svaka stara ideja treba se iznova promatrati, a to se odnosi na društveni vid moralnih činjenica posebno (ib., str. 20). A da bi se *sve to dokazalo*, Politeo naglašava da *trebaju predavanja o povijesti* (ib., str. 20, 41). Upravo te zahtjeve znatno kasnije ističu i engleski etički neoaristotelovci, kao što su Hampshire (1983) i MacIntyre (1985).²⁵

U posebnom odjeljku o *specifikaciji osjećaja* Politeo govori o moralnom osjećaju *uvažavanja*, koji se, po njemu, tiče *vrijednosti*.²⁶ Spominjući tzv. unutrašnje vrijednosti Meinong navodi logičke, estetičke i timološke vrijednosti, a potonjima smatra one nađene u zadovoljstvu i vježbi vrline.²⁷ Po Politeu, osjećaj *uvažavanja*, o kojem je ovdje riječ, slabi što je veća *ambicija*, a on je sve slabiji ako se ne budi *grižnja savjesti* da ga jače potvrdi.²⁸ Najprije propada moralni osjećaj u nepoznatih naroda, a prvi se pojavljuje u naroda koji se uzdižu, sugerira Politeu njegov povijesni kriterij (ib., str. 57). Pri tome veliku ulogu imaju *intimna* i *politička sloboda*, ali *osjećaj slobode, za državu* i *čovječanstvo* nije moguće razumjeti bez unutrašnjih težnji, tj. *unutrašnjih osjeta* (ib., str. 17). Zanimljivo je to da on spominje tadašnje engleske mislioce za koje se *politička sloboda* sastoji u velikoj moralnoj slobodi.²⁹ Zanimljivo je upravo zato što stalno nalazimo *analogije* između njega i također engleskih mislilaca, ali skoro sto godina kasnije. Međutim, po Politeovu mišljenju, sloboda, kao ni religija, ne ulazi u samu moralnost, a bez moralnosti je najgore zlo, sebe se ne ispravlja ni na koji način (ib., str. 58). Zato on spominje potrebu stalnog *promatranja slobode* i *reda*, pa se njihov pojam može proširiti na nova i šira značenja (ib., str. 20).

Opet tako možemo usporediti Politeovo gledanje na *uvažavanje* s mišljenjem još jednog engleskog etičkog neoskolastika, naime B. Cricka koji tvrdi da je politika rješenje kako pomiriti različitosti u ljudskoj organizaciji, a to rješenje je zasnovano na *raspravama, slobodi, uvažavanju* i *toleranciji*, kao protuteži *upotrebi sile*, tj. metodi totalitarizma.³⁰

U svezi s moralom Politeo nije zaobišao ni *stari pojam dobra*. Dok se po Aristotelu iz čovjekove prirode može zaključiti na apsolutno dobro,³¹ to za Politea nije slučaj. Ali Politeo nije ni pokušao poduzeti nešto slično Brentanu koji je s obzirom na dobro i zlo dao tabelu vrijednosti i pri tome detaljno

²⁵ Cfr. G. Giorgini, op. cit., str. 155 i 260–262.

²⁶ Postoje moralne vrijednosti, no Politeo se pita postoje li i fizičke, str. 57.

²⁷ Cfr. R. Chisholm, op. cit., str. 84.

²⁸ *Plava bilježnica*, str. 59.

²⁹ Neoznačena strana nakon str. 23.

³⁰ B. Crick, »In Defence of Politics«, 1962, cfr. G. Giorgini, op. cit., str. 251.

³¹ Hampshire prema G. Giorgini, op. cit., str. 258.

raspravio o trima temeljnim tipovima unutrašnje vrijednosti oslonivši se na tri načela.³² Politeo ponajprije ističe da je svijet materije u odnosu na ono što zovemo 'dobro' i 'zlo' potpuno nevin, a mogu ih predočiti društvene znanosti i pjesništvo.³³ Kao i svi veliki problemi, takav problem treba proučavati na osnovi asocijacije, a ne na osnovi fraza i formula kojima se stvara metafizika. Upravo zato ima smisla proučavati dobro (ib., str. 105). A to je i razlog što on u zaključku ističe da o dobru treba govoriti s uvažavanjem (ib., str. 75) premda se ne može definirati, a dostatno je da je ono u nama (ib., str. 21). Upravo ga takva razmatranja približavaju *Hampshireu* koji tvrdi da između bitnih vrlina u cjelokupnom životu nema sklada pa zato *nema ni cjelokupnog ljudskog dobra*.³⁴ No, svu Politeovu suvremenost sačinjava još jedna moguća analogija s *Hampshireom* – Politeo jednako ističe *stalnost borbe između dobra i zla* (ib., str. 23), dok *Hampshire* tvrdi da su moralnost i sukob nerazdvojni.³⁵ Politeova je poruka neprestano naglašavanje onog stava koji Giorgini smatra sržju *Hampshireove* teorije – naglasak na *izboru* između alternativnih putova (ib., str. 261). Istovrsna Politeova poruka prisutna je i u nacrtu ovog zaključka, premda ovaj puta izrijeком ne spominje izbor, ali ga je dovoljno navodio ranije.³⁶

Zaključujući treba posebno izdvojiti – ako po Politeu sloboda i religija nisu sastavnice morala, premda su intimna i politička sloboda izražajno utjecajne, a bez religije moral propada, ostaju dva puta rješenja:

a) religiozne i političko-društvene institucije važni su izvanjski čimbenici,

b) takvi su povijesno-civilizacijsko-kulturni sklopovi. Riješiti ovu dilemu ili naći kompromis u Politeovu gledanju moguće je ako se poduzme sljedeće:

1) izuče bilješke njegovih učenika s Politeovih predavanja na venecijanskom liceju,

2) izuče Politeove bilješke u svezi s predavanjem »Građanska etika«, koja je držao 1868. g. na Institutu »Paolo Sarpi«,

3) prouče Politeove bilješke nakon 1880. g. sve do zadnjih stranica pred smrt, 1913. g.

4) zaokruži tema o moralu s pregledom njegovih prvih bilješki iz splitskog razdoblja.

³² R. Chisholm, op. cit., str. 92.

³³ *Plava bilježnica*, str. 103. Zanimljiv je i ovaj detalj – Politeo se pita kako se to događa da dobro zauzima stav ovce, a ovca ima hrabrost lava, str. 59.

³⁴ *Hampshire*, op. cit., cfr. G. Giorgini, op. cit., str. 155.

³⁵ *Ib.*, str. 260.

³⁶ Cfr. H. Festini, *Život i djelo Splitskog Jurja Politea*, str. 116–117; J. Politeo, *Smeđa bilježnica*, str. 5, 37, 39.

POLITEOVA PLAVA BILJEŽNICA (1879–1880) O nacrtu neodržanog predavanja na Sveučilištu u Padovi

Sažetak

U sada nadenoj *Plavoj bilježnici* Politeo je naveo da je želio objaviti cijeli ciklus svojih predavanja, no postumno, 1919, tiskano je devet održanih predavanja. Prema njegovu navodu, *Plava bilježnica* nacrt je njegova desetog, zaključnog predavanja u ciklusu.

Nedvosmisleno ona potvrđuje Politeovo osebusno gledište u etici, koje možemo nazvati *etički naturalizam*, što se iskazuje u neobično modernoj potki koja seže do suvremenog engleskog etičkog neoaristotelizma i nadmašuje njegove neposredne suvremenike Brentana i Meinonga u svezi s problematikom osjeta, osjećaja i vrijednosnih problema, uvirući u najsuvremenije tokove filozofije psihologije o mentalnim procesima.

Tu pokazani etički naturalizam dobro se uklapa u njegovo distanciranje od etičkog utilitarizma (*Smeda bilježnica*, 1880), a učvršćuje ga shvaćanje naturalizma kao općeg procesa sačinjenog od odnosa našeg »psihičkog organizma« prema velikom klasičnom moralnom načelu. Najvažnija činjenica naše prirode jesu naši osjećaji i njihova stalna borba protiv zla, što u prvi plan stavlja izbor između alternativnih puteva (Hampshire kasnije), te ističe važnost društvenog vida moralnih činjenica i potrebu izučavanja povijesti (Hampshire, MacIntyre kasnije).

Politeo je dosta detaljno razglabao o tri stadija svijesti: a) nesvjesnom, b) podsvjesnom, c) svjesnom stanju mentalnih stanja drugima.

Postojanje unutrašnjih osjeta/osjećaja njegova je najizvornija misao koju je tu dobro zastupao, a nadmašio je Brentanovu tezu o analogiji osjećaja i sudjenja, te Meinongovo zagovaranje hijerarhije vrijednosti. Među moralnim osjećajima, po Politeu, diskrepancija je između ambicija i uvažavanja, a osjećaji slobode za državu i čovječanstvo su u igri odnosa intimne i političke slobode, što podsjeća na neke ključne termine B. Cricca (1962). Otuda potreba da se još izuče bilješke njegovih učenika i njegove vlastite povezane uz ulogu društva i politike prema pojedincu i obratno.

IL QUADERNO AZZURO DI J. POLITEO (1879–1880) Del abbozzo di non ottenuta lezione all' Università di Padova

Riassunto

In appena addresso trovato *Quaderno azzuro* incontriamo che Politeo voleva pubblicare l'intero ciclo delle sue lezioni dalle quali dopo la sua morte (1919) sono edite le nove lezioni. Come ha detto lui stesso il *Quaderno azzuro* era l'abbozzo della sua decima, lezione conclusiva.

Senza dubbio il *Quaderno...* afferma il suo punto di vista sull'etica, tutt'originale, il quale possiamo nominare come il *naturalismo etico*, dove è visibile la trama insolitamente moderna che arriva fino al neoaristotelismo etico inglese e trascende Brentano e Meinong, i suoi contemporanei diretti in coincidenza con la problematica del senso, sentimento e i

problemi di valore, infilandosi nel più contemporaneo corso della filosofia della psicologia sui processi mentali.

Il suo naturalismo etico, qui dimostrato, ben si inquadra nella sua distanza di fronte all'*utilitarismo etico* (Il *Quaderno marrone*, 1880) e lo cementa la comprensione del naturalismo come un processo generale costituito dal relazione del nostro »organismo psichico« di fronte al grande principio morale classico. Il fatto più importante della nostra natura sono i nostri sentimenti e loro lotta continua contro il male, che mette in primo piano la scelta tra le vie alternative (più tardi Hampshire), e che accentua l'importanza dell'aspetto sociale dei fatti morali e la necessità di studiare la storia (più tardi Hampshire, MacIntyre).

Politeo ha discusso abbastanza in dettagli i tre stadi della coscienza: a) l'incosciente, b) subcosciente, c) lo stadio cosciente, parlando molto chiaro dal punto di vista appena oggi conosciuto come l'accessibilità di uno stato mentale all'altro.

L'esistenza dei *sensi interni/sentimenti* è il suo pensiero più originale il quale qui ha ben difeso, trascendendo la tesi di Brentano sull' analogia dei sentimenti e del giudizio, ed anche la raccomandazione sul *gerarchia* dei valori di Meinong. Politeo pensa che nei sentimenti morali esiste una discrepanza tra l'*ambizione* e il *rispetto*, e i sentimenti *della libertà per lo stato* e per l'*umanità* sono in giro delle relazioni della *libertà intima e politica*, che rammenta i termini chiave del B. Crick (1962).

Da qui c'è il bisogno di studiare ancora le note dei suoi discepoli e di lui stesso connette con il problema della società e la politica in confronto con l'individuo e viceversa.